

MICHAŁ BANAŚ ▶

Uniwersytet Wrocławski

Autorytaryzm rywalizacyjny na Ukrainie podczas prezydentury Wiktora Janukowycza w latach 2010–2013

Abstract

Anticipated effect of democratization is not only the establishment of effective democratic institutions, but also to consolidate behavior patterns typical for this system. Unfortunately, this process does not always achieve the assumed effect. It is recognized that the democratic transformation can be completed in three ways: success, failure (back to authoritarian rule), or the establishment of hybrid regime, “hanged” between democracy and authoritarianism. An example of such a system is competitive authoritarianism, which model was firstly described by S. Levitsky and L. A. Way. In the article author intends to analyse the political situation in Ukraine during the presidency of Viktor Yanukovich in the years 2010–2013 using this model. Thanks to this an attempt to explain the systemic causes of the events taking place in this country at the turn of 2013 and 2014 will be also undertaken.

Keywords: Ukraine, competitive authoritarianism, presidency, Viktor Yanukovich

Абстракт

Ожидаемый эффект демократизации не только создание эффективных демократических институтов, но и укрепить модели поведения, характерные для этой системы. К сожалению, этот процесс не всегда достигают предполагаемого эффекта. Признается, что демократические преобразования может быть завершена в трех направлениях: Успех, ошибка (назад к авторитарному правлению), или установление гибридный режим “пове-

шенных” между демократией и авторитаризмом. Примером такой системы является конкурентоспособной авторитаризм, какая модель была впервые описана С. Левицкого и Л. Пути. В статье намерен проанализировать политическую ситуацию в Украине во время президентства Виктора Януковича в годы 2010–2013, используя эту модель. Будет также проведен Благодаря этому попытка объяснить системные причины событий, происходящих в этой стране на рубеже 2013 и 2014 годов.

К л ю ч е в ы е с л о в а : Украина, конкурентоспособная авторитаризм, президентство, Виктор Янукович

Na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku rozpoczęła się transformacja demokratyczna krajów ówczesnego bloku wschodniego. Zakładanym efektem tego procesu jest nie tylko ukonstytuowanie sprawnie działających instytucji demokratycznych, ale również utrwalenie typowych dla tego systemu wzorców zachowań. Niestety, proces ten nie zawsze osiąga zakładany efekt. Przyjmuje się, iż transformacja demokratyczna może zakończyć się w trojaki sposób: sukcesem, porażką (powrotem do rządów autorytarnych) lub ustanowieniem systemu hybrydalnego, „zawieszonego” pomiędzy demokracją a systemem autorytarnym (Cichosz, 2006, s. 63).

Przykładem takiego systemu jest autorytaryzm rywalizacyjny. Został on po raz pierwszy opisany przez S. Levitsky’ego oraz L.A. Waya, którzy wraz z jego definicją scharakteryzowali także cztery areny, w których dochodzi do typowej dla tego systemu kontestacji procedur demokratycznych (zob. Levitsky, Way, 2002, s. 51–66). Dzięki temu stworzyli oni model pomocny w analizie państw znajdujących się w trwającym procesie transformacji systemowej oraz pozwalający na ewentualne zaliczenie ich do grona autorytaryzmów rywalizacyjnych.

W niniejszym artykule autor zamierza przeanalizować sytuację polityczną Ukrainy podczas prezydentury Wiktora Janukowycza w latach 2010–2013, wykorzystując w tym celu wspomniany już model. Dzięki temu podjęta zostanie próba wyjaśnienia systemowych przyczyn wydarzeń mających miejsce na Ukrainie na przełomie lat 2013 i 2014. Autor zamierza także opisać możliwe kierunki ewolucji sytuacji politycznej w tym kraju.

Pojęcie autorytaryzmu rywalizacyjnego

Autorytaryzm rywalizacyjny jest reżimem politycznym¹, w którym formalne instytucje demokratyczne istnieją i są powszechnie uznawane za podstawowe zasady i środki zdobywania oraz sprawowania władzy, ale w którym nadużycia osób z obozu rządzącego dają im znaczącą przewagę nad ich politycznymi oponentami (Levitsky, Way, 2010, s. 5). Takie reżimy są rywalizacyjne, ponieważ partie opozycyjne używają instytucji demokratycznych, aby legalnie walczyć o władzę, ale nie w pełni demokratyczne, gdyż arena rywalizacji politycznej jest znacząco wypaczona na rzecz osób sprawujących władzę. Dlatego też rywalizacja w tych systemach jest rzeczywista, aczkolwiek nieuczciwa (Levitsky, Way, 2010, s. 5).

Autorytaryzm rywalizacyjny należy odróżnić zarówno od reżimów demokratycznych, jak i od reżimów w pełni autorytarnych (zob. Levitsky, Way, 2010, s. 7). W systemach demokratycznych również może okazjonalnie dochodzić do nadużyć i niedemokratycznych praktyk osób sprawujących władzę, jednak naruszenia te zazwyczaj nie są ani systematyczne, ani powszechne, co sprawia, że nie wypaczają one areny rywalizacji politycznej na korzyść rządzących (Levitsky, Way, 2002, s. 53). Natomiast w systemach w pełni autorytarnych procedury demokratyczne albo w ogóle nie istnieją, albo też w praktyce ich status został zredukowany do instytucji fasadowych². W związku z tym nie są one powszechnie postrzegane jako zasady i środki zdobywania oraz sprawowania władzy, a opozycja nie wykorzystuje ich jako narzędzi w walce o władzę (Levitsky, Way, 2010, s. 7).

Warto zaznaczyć, iż mimo, że osoby sprawujące władzę w reżimach autorytaryzmu rywalizacyjnego mogą manipulować formalnymi procedurami demokratycznymi, to jednak nie są one w stanie całkowicie wyeliminować ich ze struktury systemu politycznego, albo też zredukować ich status do poziomu instytucji fasadowych. Obóz rządzący wystrzega się zazwy-

¹ Pojęcie reżimu politycznego zostało tu wykorzystane w aksjologicznie neutralnym znaczeniu typowym dla języka politologicznego (zob. Antoszewski, 1999, s. 89–104).

² W rozróżnieniu tym S. Levitsky oraz L. A. Way posłużyli się podziałem na zamknięte reżimy autorytarne (*closed authoritarian regimes*) oraz hegemoniczne reżimy autorytarne (*hegemonic authoritarian regimes*) (zob. Levitsky, Way, 2010, s. 7; Snyder, 2006, s. 219–231 oraz Howard, Roessler, 2006, s. 365–381).

czaj jawnego łamania zasad demokratycznych (np. zakazywania działalności partii opozycyjnych lub represjonowania nieprzychylnych mediów) i aby zyskać przewagę nad swoimi politycznymi oponentami przeforsowuje przychylne sobie prawo, nadużywa uprawnień, czy też stosuje inne niedemokratyczne praktyki. Bardzo często wykorzystywana jest manipulacja, łapówki, szantaż, kumoterstwo oraz „subtelne” formy prześladowania, takie jak skrupulatne kontrole skarbowe, publiczne oskarżenia, czy też pozwy sądowe. Dzięki temu wymusza on kooperacyjne zachowanie na swoich krytykach. Nawet jeśli w skutek tego rywalizacja polityczna jest znacząco wypaczona na rzecz osób piastujących władzę, to istnienie demokratycznych instytucji tworzy obszary, w których opozycja może przeciwstawiać się rządzącym. W rezultacie, nawet jeśli funkcjonowanie instytucji demokratycznych jest wątpliwe, to zarówno obóz rządzący, jak i jego oponenti muszą się z nimi liczyć (Levitsky, Way, 2002, s. 53–54).

Cztery areny kontestacji demokracji

Podobnie jak w reżimach w pełni autorytarnych, tak również w autorytaryzmach rywalizacyjnych kontestacja instytucji demokratycznych ma zazwyczaj miejsce w czterech arenach: wyborczej, parlamentarnej, sądowniczej i medialnej (Levitsky, Way, 2002, s. 54). Jak już wspomniano, areny te nie są tylko polami, w których ujawnia się nadużywanie władzy, lecz są one również obszarami, w których opozycja może osłabiać, przeciwstawiać się, a nawet pokonać obóz rządzący (Levitsky, Way, 2002, s. 54).

Jeśli chodzi o arenę wyborczą, to w reżimach w pełni autorytarnych wielopartyjne elekcje albo nie istnieją, albo też nie są rywalizacyjne, co oznacza, że udział partii opozycyjnych w wyborach jest regularnie zakazywany, nie mogą one prowadzić publicznej kampanii, ich liderzy są permanentnie i efektywnie wykluczani z rywalizacji, a oszustwa wyborcze są tak masowe, że praktycznie nie istnieje żaden zauważalny związek pomiędzy preferencjami elektoratu a oficjalnymi wynikami elekcji (zob. Levitsky, Way, 2010, s. 7). W autorytaryzmie rywalizacyjnym arena wyborcza ma dwa oblicza. Z jednej strony elekcje są zazwyczaj nieuczciwe – proces wyborczy charakteryzują nadużycia ze strony władz państwowych, tendencyjność w mediach, naciski na aktywistów opozycyjnych oraz ogólny

brak transparentności. Z drugiej strony wybory odbywają się regularnie, główni kandydaci opozycji są rzadko wykluczani z rywalizacji, partie opozycyjne mogą prowadzić publiczną kampanię oraz nie występują masowe i jawne oszustwa wyborcze (Levitsky, Way, 2010, s. 8). Z tego względu w trakcie wyborów dochodzi do rzeczywiście, aczkolwiek nieuczciwej, rywalizacji politycznej.

Drugim polem, na którym odbywa się kontestacja reguł demokratycznych, jest arena parlamentarna. W reżimach w pełni autorytarnych legislatory albo nie istnieją, albo są tak gruntownie kontrolowane przez obóz rządzący, że niewyobrażalny jest konflikt pomiędzy parlamentem a egzekutywą (Levitsky, Way, 2002, s. 55). W autorytaryzmie rywalizacyjnym legislatura wydaje się mało znaczącą instytucją, jednak w rzeczywistości okazuje się punktem centralnym, w którym ogniskuje się aktywność opozycji. Zazwyczaj ma to miejsce, gdy urzędujący przywódcy nie posiadają oparcia w większości parlamentarnej. Ponadto, nawet jeśli partia wspierająca przywódcę posiada taką większość, to siły opozycyjne mogą wykorzystać legislaturę jako miejsce spotkań, organizacji działań oraz platformę publicznego wyrażania poglądów i krytykowania rządu (Levitsky, Way, 2002, s. 56).

Trzecim obszarem jest arena sądownicza. O ile w systemie w pełni autorytarnym rząd zazwyczaj formalnie i w pełni kontroluje wymiar sprawiedliwości, o tyle w autorytaryzmie rywalizacyjnym przywódcy raczej zachowują pozory istnienia niezależności władzy sądowniczej stale próbując ją sobie podporządkowywać. Często wykorzystywane są w tym celu różnego rodzaju groźby i oskarżenia, kumoterstwo, łapówki oraz inne mechanizmy zmierzające do kooptacji sędziów w łono obozu rządzącego. Należy zaznaczyć, że taka kombinacja formalnej niezależności władzy sądowniczej oraz nieformalnej kontroli rządu daje nonkonformistycznym sędziom duże możliwości sprzeciwu wobec rządzących oraz sposobność do podważenia ich autorytetu. Ponadto, mimo że obóz rządzący może w odwecie karać niepokornych sędziów, to takie działanie może generować bardzo duże koszty w postaci utraty zarówno krajowej, jak i międzynarodowej legitymacji (Levitsky, Way, 2002, s. 57).

Czwartym polem, na którym odbywa się kontestacja demokracji jest arena medialna. Zazwyczaj jest to obszar, w którym skupia się zarówno aktywność rządzących, jak i opozycji. W reżimach w pełni autorytarnych

media są całkowicie upaństwowione, treść ich przekazu ocenzurowana, a dziennikarze podlegają ciągłej presji. Najważniejsze stacje telewizyjne i radiowe są kontrolowane przez obóz rządzący, a autonomiczna prasa jest zakazana (Levitsky, Way, 2002, s. 57). W autorytaryzmach rywalizacyjnych niezależne media są nie tylko legalne, ale często też niezwykle wpływowe. Ponadto dziennikarze, których rząd stale próbuje sobie podporządkowywać, zazwyczaj stają się ważnymi postaciami w łonie opozycji. Warto również zaznaczyć, iż w rywalizacyjnych autorytaryzmach zdecydowanie uwypuklona zostaje rola mediów jako strażnika patrzącego na ręce władzy (Levitsky, Way, 2002, s. 57).

Autorytaryzm rywalizacyjny na Ukrainie podczas prezydentury Wiktora Janukowycza (2010–2013)

Autorytaryzm rywalizacyjny jest systemem hybrydowym, „zawieszonym” pomiędzy skonsolidowaną demokracją a systemem w pełni autorytarnym. Dlatego też najczęściej odnajdujemy go w państwach, w których proces transformacji systemowej wciąż trwa lub został zahamowany. Jednym z nich jest współczesna Ukraina (zob. Kolodii, 2010, s. 23–38), której system w badaniu Nations in Transit, prowadzonym od 2005 roku przez Freedom House, wprost określany jest mianem reżimu tranzycyjnego (Sushko, Prystayko, 2013).

W niniejszej części artykułu autor zamierza przeanalizować sytuację polityczną na Ukrainie podczas prezydentury Wiktora Janukowycza w latach 2010–2013 przez pryzmat koncepcji autorytaryzmu rywalizacyjnego. W tym celu zbadane zostaną nie tylko praktyka prezydenta i jego środowiska politycznego, ale także działania opozycji w czterech arenach opisanych przez S. Levitsky’ego oraz L. A. Waya. Dzięki temu możliwe będzie zrozumienie systemowych przyczyn wydarzeń mających miejsce na Ukrainie na przełomie lat 2013 i 2014.

Analizując arenę wyborczą na Ukrainie w latach 2010–2013 należy podkreślić, iż elekcje (zarówno parlamentarne, jak i prezydenckie oraz samorządowe) odbywają się regularnie i można je nazwać rywalizacyjnymi w tym sensie, że uczestniczą w nich główne partie oraz kandydaci opozycyjni. Sam fakt przeprowadzania wyborów nie decyduje jednak o de-

mokratyczności danego państwa. Niezwykle istotna jest w tym przypadku praktyka procesu wyborczego. Ten aspekt rywalizacji politycznej na Ukrainie w latach prezydentury Wiktora Janukowycza można skonkludować stwierdzeniem, iż kolejne elekcje charakteryzowały się stałym spadkiem poziomu demokratyczności.

W 2010 roku na Ukrainie zostały przeprowadzone wybory prezydenckie, w których Janukowycz został wybrany na urząd głowy państwa. Mimo początkowych obaw zostały one uznane przez międzynarodową opinię publiczną za uczciwe i demokratyczne. Misja obserwacyjna Parlamentu Europejskiego, OBWE, Rady Europy oraz NATO we wstępnych wnioskach stwierdziła, że pierwsza tura wyborów prezydenckich na Ukrainie charakteryzowała się wysoką jakością i wykazała znaczny progres w porównaniu do poprzednich elekcji spełniając większość standardów OBWE i Rady Europy (Organization for Security and Co-operation in Europe, 2010a). W podobnych słowach eksperci międzynarodowi wypowiedzieli się w odniesieniu do drugiej tury wyborów stwierdzając, że potwierdziła ona ocenę dotyczącą pierwszej tury wyborów (Organization for Security and Co-operation in Europe, 2010b).

Zupełnie inaczej podsumować należy wybory samorządowe przeprowadzone na pod koniec 2010 roku. Elekcję tą wygrała rządząca państwem Partia Regionów prezydenta W. Janukowycza zdobywając wyraźną przewagę w większości obwodów i miast. W trakcie procesu wyborczego dostrzeżono kontrowersje związane z ordynacją, organizacją oraz kampanią wyborczą. W lipcu 2010 roku system proporcjonalny zastąpiono systemem mieszanym jednocześnie wprowadzając zasadę, że prawo wysuwania kandydatów w wyborach większościowych mają tylko partie polityczne (Olszański, 2010b). Zdecydowanie faworyzowało to Partię Regionów, gdyż lokalni liderzy utracili możliwość tworzenia własnych ruchów i zostali zmuszeni do zapewnienia sobie poparcia liczącej się partii – najlepiej rządzącej (Olszański, 2010b). Głosowania były przeprowadzane przez terytorialne komisje wyborcze, w których skład wchodzić mogli jedynie przedstawiciele partii reprezentowanych w Radzie Najwyższej, co ograniczało prawa kandydatów wysuwanych przez partie pozaparlamentarne i lokalne (Olszański, 2010b). Wielokrotnie odnotowywano przypadki nacisków i manipulacji stosowanych przez rządzącą Partię Regionów. Zapewniła ona sobie przewagę osobową w większości terenowych komisji wyborczych,

a one wielokrotnie odmawiały rejestracji lub też cofały rejestrację kandydatów opozycyjnych. Miały też miejsce próby zastraszenia niewygodnych polityków oraz co najmniej kilka przypadków aresztowania ubiegających się o reelekcję merów pod zarzutami korupcyjnymi (Olszański, 2010b).

Wybory parlamentarne z 2012 roku również przyniosły zwycięstwo Partii Regionów. Niezależni obserwatorzy odnotowali, że w trakcie głosowania doszło do przypadków łamania prawa wyborczego, jednak nie nosiły one charakteru masowego ani systemowego. Zwrócono uwagę wówczas na dokonywanie zmian w składzie niektórych komisji bezpośrednio przed dniem głosowania, wadliwie przygotowane spisów wyborców, przypadki przekupstwa, podwożenie głosujących autobusami oraz tzw. „karuzelę”, czyli wielokrotne oddawanie głosów przez tych samych wyborców w kilku obwodach wyborczych (zob. Olszański, 2012). Przypadki te były bezpośrednią przyczyną krytycznych wniosków międzynarodowej misji obserwacyjnej, która stwierdziła, że ze względu na nadużycia zasobów administracyjnych, brak przejrzystości reguł kampanii i finansowania partii politycznych, brak zrównoważonego przekazu medialnego oraz przesadną rolę pieniędzy, proces wyborczy jakościowo cofnął się a elekcja z 2012 roku charakteryzowała się nierównymi zasadami gry wyborczej (Organization for Security and Co-operation in Europe, 2012).

Analizując arenę parlamentarną na Ukrainie w latach 2010–2013 należy zaznaczyć, iż Rada Najwyższa nie jest ciałem fasadowym służącym obywateli do zachowania pozorów demokratyczności, ale stanowi bardzo ważne ogniwo w procesie politycznym kraju. To właśnie Rada Najwyższa jest głównym organem prawodawczym na Ukrainie, a od poparcia większości parlamentarnej zależy powołanie nowego gabinetu (Kolodii, Pawlenko, 2010, s. 84). Jednak podczas prezydentury Wiktora Janukowycza obóz rządzący traktował legislatywę w sposób instrumentalny, a funkcja legitymizacyjna parlamentu nie była w pełni realizowana³. Świadczy o tym odwołanie rządu Julii Tymoszenko i powołanie pierwszego rządu Mykoły Azarowa. Po wygranych wyborach prezydenckich Janukowycz ogłosił, iż będzie dążył do odwołania Tymoszenko z funkcji premiera. Wkrótce potem Wołodymyr Łytwyn, przewodniczący Rady Najwyższej,

³ Autor odnosi się w tym miejscu do typologii funkcji parlamentu według R. Packenhamy (zob. Antoszewski, 2008, s. 333–335).

stwierdził, iż koalicja rządowa upadła, gdyż nie zdołano skompletować dokumentów z wymaganą liczbą podpisów oznaczających utrzymanie większości (Kyiv Post, 2010a). Następnie parlament przegłosował wotum nieufności wobec gabinetu Tymoszenko (Kyiv Post, 2010b). Później Partia Regionów przeforsowała zmianę prawnej definicji koalicji rządowej, która umożliwiła wejście w jej skład również indywidualnych deputowanych. Wcześniej koalicja rządowa rozumiana była jako porozumienie partii parlamentarnych liczących łącznie co najmniej 226 deputowanych. Gdyby taka definicja została utrzymana, rząd zwolenników Janukowycza nie zostałby powołany, ponieważ Partia Regionów wraz sojusznikami dysponowali jedynie 222 deputowanymi. Niezbędnym zatem było pozyskanie tzw. „uchodźców” z innych ugrupowań parlamentarnych. Ostatecznie nową koalicję większościową popierającą pierwszy rząd Mykoły Azarowa udało się sformować 11 marca 2010 roku, a umowę o jej zawiązaniu podpisało 235 deputowanych z Partii Regionów, Bloku Łytwyna, Komunistycznej Partii Ukrainy oraz niezależni wcześniej związani m.in. z Blokiem Julii Tymoszenko oraz blokiem Nasza Ukraina – Ludowa Samoobrona (Kyiv Post, 2010d). Ze względu na niezwykle krótki czas całego przedsięwzięcia, a także ze względu na zarzuty o przekupstwo pojedynczych deputowanych Blok Julii Tymoszenko nazwał całą serię tych wydarzeń zamachem stanu (Kyiv Post, 2010c).

Zabiegi koalicyjne odnoszące się do formowania drugiego rządu M. Azarowa spotkały się z podobnymi zarzutami. W wyniku wyborów parlamentarnych z 2012 roku Partia Regionów uzyskała 210 mandatów i aby utworzyć rząd musiała zawiązać koalicję. W 450-osobowym parlamencie jej jedynym potencjalnym sojusznikiem mogła być Komunistyczna Partia Ukrainy (KPU) oraz deputowani niezależni. Pozostałe partie, które zyskały reprezentację parlamentarną, zdecydowanie odcinały się od ugrupowania W. Janukowycza. Ostatecznie KPU poparła drugi rząd M. Azarowa i dzięki temu 13 grudnia 2012 roku uzyskał on wotum zaufania od Rady Najwyższej (Reuters, 2012). Co ciekawe, KPU nie otrzymała ani jednej teki ministerialnej w nowo powołanym gabinecie. Z tego względu zwracano uwagę, iż mogło dojść do przekupstwa, jednak Petr Symonenko, lider Komunistycznej Partii Ukrainy, zakomunikował iż partia zdecydowała się poprzeć rząd Azarowa w zamian za obietnice wstąpienia Ukrainy do Unii Celnej z Rosją, Białorusią i Kazachstanem. Jednocześnie Symonenko zade-

klarował, że jeżeli nie zostanie to zrealizowane, to KPU wycofa udzielone rządowi poparcie (Kyiv Post, 2012).

Należy zauważyć, iż Rada Najwyższa nie jest tylko i wyłącznie instrumentem w rękach obozu rządzącego. Odgrywa ona również bardzo istotną rolę w działaniach opozycji. Dzięki reprezentacji parlamentarnej partie opozycyjne mogą jawnie krytykować rząd, zwracać uwagę na istotne dla nich kwestie, być obecnymi w mediach oraz wykorzystywać parlament jako miejsce swoich spotkań. Są one w stanie również podejmować akcje zmierzające do obalenia urzędującego gabinetu i w rezultacie do przejęcia przez nie władzy. Przykładami działań opozycji o takim charakterze są demonstracyjne ogłoszenie przez Władimira Kliczkę chęci startu w wyborach prezydenckich w 2015 roku (Piechal, 2013b), czy manifestacyjne blokady prac parlamentu (Piechal, 2013a).

Opisując arenę sędziowską na Ukrainie w latach 2010–2013 należy zaznaczyć, iż na podstawie zapisów konstytucji sędziowie są w swym postępowaniu niezależni. Taki status nadawał im art. 126 wówczas obowiązującej redakcji ustawy zasadniczej, który stanowi, iż „niezawisłość i nietykalność sędziów gwarantuje Konstytucja i ustawy Ukrainy. Zabrania się wywierania jakiegokolwiek nacisku na sędziów” (Konstytucja Ukrainy, 1996). System władzy sędziowskiej nie należy jednak w tym państwie do najbardziej praworządnych (zob. Tiede, Rennalls, 2012, s. 93–114). W związku z tym, pod naciskiem opozycji, dokonywane są jego ciągle, aczkolwiek powolne reformy (zob. Centre for judicial studies – International foundation, 2012). Mają one na celu zbliżenie funkcjonującego systemu do standardów i rozwiązań znanych z Europy Zachodniej. Nie są one jednak w stanie wyleczyć wszystkich jego bolączek, z których najpoważniejsze to korupcja oraz próby upolitycznienia judykatury.

Ukraina jest postrzegana jako państwo o bardzo wysokim wskaźniku korupcji. W rankingu Corruption Perception Index tworzonym przez Transparency International i mierzącym postrzegany poziom korupcji otrzymywała ona w latach 2010–2013 następujące wyniki: 2,4, 2,3 (0 – totalnie skorumpowane państwo, 10 – praktyczny brak korupcji) oraz 26 i 25 (0 – totalnie skorumpowane państwo, 100 – praktyczny brak korupcji). Te rezultaty dały podstawy do sklasyfikowania Ukrainy na miejscach odpowiednio 134, 152 i dwukrotnie 144 w tabeli szeregującej państwa od najmniej do najbardziej skorumpowanych. Ogólna liczba uwzględnionych

państw wynosiła w kolejnych latach odpowiednio 178, 182, 174 i 175. Warto zaznaczyć, że zgodnie z corocznym badaniem Global Corruption Barometer wykonywanym także przez Transparency International obywatele Ukrainy ocenili w 2013 roku sądownictwo jako najbardziej skorumpowaną instytucję w ich państwie (Transparency International, 2014). Ze względu na tak wysoki poziom korupcji nie mogą dziwić zarzuty opozycji mówiące o tym, że obóz rządzący wykorzystuje łapówkarstwo w celu osiągnięcia korzystnego dla siebie orzecznictwa sądowego⁴.

Innym poważnym problemem władzy sądowniczej na Ukrainie są próby jej upolitycznienia. Bolączka ta dotyka przede wszystkim Trybunału Konstytucyjnego, ale również sądów powszechnych. Oznaki upolitycznienia judykatury można dostrzec w decyzji Trybunału Konstytucyjnego dotyczącej uchylecia noweli konstytucyjnej z 2004 roku oraz w procesie Julii Tymoszenko.

W październiku 2010 roku Trybunał Konstytucyjny wydał decyzję uchylającą nowelę z 2004 roku uznając, że podczas zmiany ustawy zasadniczej złamano jej przepisy. Z punktu widzenia władzy orzeczenie to było niezwykle istotne, gdyż przywróciło szersze uprawnienia prezydenta Ukrainy pozwalając mu m.in. na odwoływanie premiera bez konsultacji z parlamentem, tworzenie i znoszenie ministerstw czy też uchylanie aktów prawnych rządu (Olszański, 2010a). Orzeczenie Trybunału uznano za podjęte pod naciskiem głowy państwa i partii rządzącej. Pojawiły się również głosy, iż tekst orzeczenia nie był dziełem sędziów Trybunału, a raczej prawników z administracji prezydenta (Olszański, 2010a).

Jeśli chodzi o sprawę Julii Tymoszenko, 11 października 2011 roku sąd rejonowy w Kijowie uznał byłą premier za winną nadużyć przy zawieraniu kontraktów gazowych z Rosją i skazał ją na siedem lat pozbawienia wolności oraz trzyletni zakaz sprawowania państwowych stanowisk (Matuszak, Olszański, 2011). W ocenie sądu Tymoszenko pełniąc urząd premiera Ukrainy nadużyła władzy wydając w sposób sprzeczny z obowiązującym prawem instrukcje dla urzędników negocjujących kontrakt gazowy z Gazpromem, co spowodowało – według określania kodeksu karnego –

⁴ Takie zarzuty wystosowała m.in. J. Tymoszenko wobec W. Janukowycza w marcu 2010 roku, kiedy to oskarżyła go o zaoferowanie miliona dolarów sędziom Trybunału Konstytucyjnego w zamian za orzecznictwo legitymizujące popierającą go koalicję rządową (zob. Interfax-Ukraine, 2010e).

straty „w szczególnie wielkich rozmiarach” (Matuszak, Olszański, 2011). Zwrócono uwagę, że związek błędu proceduralnego z treścią ostatecznie podpisanego kontraktu nie był oczywisty, a na podstawie przedstawionych materiałów można było uznać, że przewód sądowy nie wykazał naruszenia przez J. Tymoszenko przepisów kancelaryjnych rządu. Ze względu na pojawiające się kontrowersje proces określono mianem politycznego, a za główny cel prezydenta Janukowycza i jego otoczenia w tej sprawie wskazano chęć wyeliminowania Tymoszenko z bieżącej polityki i pozbawienie jej możliwości kandydowania w przyszłych wyborach. Warto zauważyć, że analizując zachowanie i wypowiedzi publiczne J. Tymoszenko można było dojść do wniosku, iż uznała ona wyrok za zgodny z celami swojej strategii politycznej. Analitycy dostrzegli, iż mogła liczyć na to, że zamieszanie wokół jej osoby i kontrowersje związane z procesem sądowym przyniosą jej wyraźny wzrost popularności, która została zachwiana podczas sprawowanych przez nią rządów (Jaroszewicz, Matuszak, Olszański, 2011).

Analizując arenę medialną na Ukrainie należy zaznaczyć, iż również w tym obszarze uwidacznia się presja rządzących. Pomimo że rynek medialny nie jest zmonopolizowany przez państwo, a istnienie mediów prywatnych nie jest kwestionowane, to taka sytuacja wcale nie oznacza, iż media na Ukrainie są niezależne i wolne od nacisków władzy. Wręcz przeciwnie – według twórców raportu *Ukrainian Media Landscape 2012* media w tym państwie borykają się m.in. ze słabą sytuacją finansową, atakami na dziennikarzy oraz wytyczanymi im sprawami sądowymi. Autorzy zwracają uwagę, iż pełna niezależność ukraińskich mediów to odległa perspektywa. Wiele z nich jest jedynie instrumentem w rękach swoich pracodawców nierzadko powiązanych z głównymi ugrupowaniami politycznymi i biznesowymi (Chornokondratenko, 2013). Tę zależność pogłębiają trudności finansowe, z którymi mierzy się większość mediów w związku z trwającym kryzysem gospodarczym. Władza próbuje ograniczyć wolność dziennikarzy również w prawny sposób. W 2012 roku próbowano przeforsować projekt ustawy zakładającej zwiększenie zakresu odpowiedzialności dziennikarzy w przypadku naruszenia godności lub dobrego imienia. Ostatecznie ustawy nie przyjęto, co było skutkiem protestów społecznych i negatywnej reakcji społeczności międzynarodowej (Chornokondratenko, 2013).

Mimo to media pozostają jednym z głównych instrumentów w działaniach opozycji, gdyż dzięki nim mogą trafić do szerokiej grupy odbior-

ców. Ogromną szansą dla ukraińskiej opozycji jest rosnąca popularność Internetu. W styczniu 2013 roku liczba stron internetowych w domenie „.ua” była o 13% wyższa niż rok wcześniej (Chornokondratenko, 2013). Dostęp do Internetu ma 19,7 milionów Ukraińców, 43% w wieku 15–29 lat, 35% ma 30–44 lat, a 23% jest powyżej 45 roku życia (Chornokondratenko, 2013). Według twórców raportu *Ukrainian Media Landscape 2012*, w przeciwieństwie do mediów tradycyjnych, Internet na Ukrainie jest nośnikiem swobodnej komunikacji i nieskrępowanej wolności wypowiedzi. Wyrażonym trendem ostatnich lat jest pojawianie się nowych platform, na których dziennikarze publikują wyniki swoich dochodzeń i ujawniają korupcję (Chornokondratenko, 2013).

Konkluzje

Koegzystencja rządów stosujących metody niedemokratyczne oraz formalnych procedur demokratycznych w ramach systemu autorytaryzmu rywalizacyjnego może trwać w nieskończoność. Sprzeczności wynikające z tej sytuacji mogą być kontrolowane przez obóz rządzący tak długo, jak tylko osoby sprawujące władzę będą unikać jawnego łamania formalnych zasad demokracji liberalnej i powstrzymywać się przed stosowaniem metod typowych dla reżimów w pełni autorytarnych (Levitsky, Way, 2002, s. 58–59).

Jednak nieustanne współistnienie formalnych instytucji demokratycznych oraz niedemokratycznych praktyk stosowanych w celu utrzymania obozu rządzącego u władzy są źródłem immanentnej niestabilności autorytaryzmu rywalizacyjnego (Levitsky, Way, 2002, s. 59). Uzewnętrznia się ona zazwyczaj w momencie, gdy nadużycia i niedemokratyczne praktyki okazują się niewystarczające, a opozycja zaczyna stanowczo przeciwstawiać się rządzącym. Wówczas to politycy o orientacji autorytarnej zostają postawieni przed problematycznym wyborem. Z jednej strony, represjonowanie sił opozycyjnych w postaci jawnego pogwałcenia procedur demokratycznych może skutkować międzynarodową izolacją oraz konfliktem wewnętrznym. Z drugiej strony, brak interwencji może doprowadzić do utraty władzy. Taki impas określany jest jako kryzys reżimu (Levitsky, Way, 2002, s. 59).

W takiej sytuacji na przełomie lat 2013 i 2014 znalazł się Wiktor Janukowycz oraz jego obóz. W listopadzie 2013 roku rząd Ukrainy zasygnalizował wycofanie się z podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską. Wydarzenie to było bezpośrednią przyczyną protestów organizowanych głównie przez studentów oraz partie opozycyjne. 29 listopada rząd oficjalnie ogłosił, iż nie podpisze umowy stowarzyszeniowej (Euronews, 2013). Wówczas to demonstranci początkowo domagający się głównie głębszej integracji z Unią Europejską zaczęli także żądać ustąpienia rządu Azarowa i prezydenta Janukowycza (BBC, 2013a).

Następnego dnia rano specjalne oddziały milicji brutalnie rozpędziły kilkuset demonstrantów (BBC, 2013b). Pacyfikacja ta wywołała powszechne oburzenie i przyczyniła się do wzrostu mobilizacji społecznej – nie tylko zwiększyła się liczba protestujących głoszących antyrządowe hasła, ale również rozpoczęto blokadę centrum Kijowa. W związku z tym przewodniczący Rady Najwyższej Ukrainy Wołodymyr Rybak, po rozmowie z prezydentem Janukowyczem, zaproponował opozycji negocjacje. Odrzucono jednak taką możliwość i zgłoszono wniosek o wotum nieufności wobec rządu. Tego samego dnia w wywiadzie telewizyjnym prezydent i premier zadeklarowali, że to nie władza odpowiada za pacyfikację protestu oraz skrytykowali milicję za nieuzasadnione użycie siły. Jednocześnie premier oskarżył opozycję o radykalizację sytuacji oraz próbę zamachu stanu. Prezydent skrytykował zaś zajęcie budynków w centrum Kijowa, a także zasugerował, że działania opozycji wychodzą poza ramy prawa (Olszański, Konończuk, 2013).

Po burzliwej debacie Rada Najwyższa nie uchwaliła wotum nieufności. Wniosek poparło 186 deputowanych przy wymaganych minimum 226 głosach. Reakcją opozycji była zapowiedź blokowania prac Rady Najwyższej oraz domaganie się impeachmentu prezydenta i przedterminowych wyborów parlamentarnych. Rozpoczęły one także bezterminową blokadę budynków rządowych (Olszański, Konończuk, 2013).

Opozycji udało się utrzymać mobilizację społeczną przez ponad miesiąc. W obliczu przedłużającego się kryzysu, a także nie mogąc sobie poradzić z permanentnymi protestami oraz blokadami budynków rządowych, prezydent Janukowycz i jego polityczne otoczenie doprowadzili 16 stycznia 2014 roku do uchwalenia pakietu antyobywatelskich ustaw (Olszański, Konończuk, 2014). Warto podkreślić, iż podczas głosowania złamano

procedury obowiązujące w ukraińskim parlamencie, a uchwalone prawo zdecydowanie ograniczało wolności słowa i zgromadzeń poprzez limitację możliwości samoorganizacji społeczeństwa, wolności mediów i Internetu, działalności organizacji pozarządowych oraz ułatwiając pozbawienie deputowanych immunitetu (Olszański, Konończuk, 2014). 19 stycznia w ramach protestu przeciwko antyobywatelskim ustawom zorganizowano pochód, którego celem miało być zablokowanie siedziby parlamentu i rządu. Gdy demonstranci dotarli na ul. Hruszewskiego napotkali tam kordony milicji. Doszło wówczas do zamieszek, które przerodziły się w krwawe starcia a oddziały zbrojne MSW użyły wobec ludności cywilnej ostrej amunicji (Olszański, Konończuk, 2014). W ten sposób zapoczątkowana została finalna faza konfliktu wewnętrznego pomiędzy obozem prezydenta a opozycją (i społeczeństwem), która zakończyła się odsunięciem głowy państwa od władzy.

Praktyka rządów Janukowycza oraz kontestacja procedur demokratycznych w arenach wyborczej, parlamentarnej, sądowniczej i medialnej wskazują, iż reżim polityczny funkcjonujący na Ukrainie w latach 2010–2013 może zostać zdefiniowany poprzez użycie pojęcia autorytaryzmu rywalizacyjnego. Ponadto dynamika tego reżimu tłumaczy systemowe przyczyny wydarzeń z przełomu lat 2013 i 2014. Niewiadomym pozostaje jednak to, jaki będzie kierunek dalszej ewolucji reżimu politycznego w tym państwie. Usunięcie autorytarnych elit stwarza bowiem istotną szansę na zmianę systemu, ale nie daje ono gwarancji efektywnej demokratyzacji (Levitsky, Way, 2002, s. 59–60). S. Levitsky oraz L.A. Way zauważyli, że w okresie postzimnowojennym w regionach mających silniejsze związki z Zachodem (np. w Ameryce Łacińskiej i Europie Środkowej) upadek autorytarnych przywódców skutkowało zazwyczaj efektywną demokratyzacją, jednak w tym samym okresie, w regionach Afryki i na obszarze postradzieckim tendencja była zupełnie inna – spośród wszystkich byłych republik ZSRR tylko Mołdawia po upadku autorytarnego przywódcy była w stanie rozpocząć efektywną demokratyzację. W pozostałych krajach nowo wybrani liderzy kontynuowali lub zintensyfikowali autorytarne praktyki swoich poprzedników (Levitsky, Way, 2002, s. 59–60). Przesłanki te sugerują, że silniejsze związki z Zachodem w postaci wpływu kulturowego i medialnego, sieci powiązań między elitami czy też bezpośredniej presji rządów państw zachodnich, mogą powstrzymać efektywną konsolidację

rządów autorytarnych. Tam zaś gdzie związki z Zachodem są słabsze lub gdzie niedemokratyczni hegemoni (tacy jak Rosja czy Chiny) wywierają znaczący wpływ na rozwój wydarzeń, bardziej prawdopodobne jest, że autorytaryzmy rywalizacyjne albo będą trwać, albo też skierują się w stronę systemów w pełni autorytarnych (Levitsky, Way, 2002, s. 59–60). W tym kontekście przyszłość Ukrainy po rządach Wiktora Janukowycza wydaje się mało optymistyczna.

Bibliografia

- Antoszewski, A. (1999). Reżim polityczny. W: A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki* (tom 1). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski, A. (2008). Instytucjonalne uwarunkowania procesu decyzyjnego. W: A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- BBC. (2013a, 29 listopada). *Ukraine: tension in Kyiv as pro and anti-government protesters hold rallies*. Pobrane z: <http://www.euronews.com/2013/11/29/ukraine-tension-in-kyiv-as-pro-and-anti-government-protesters-hold-rallies/> [dostęp 6.03.2014].
- BBC. (2013b, 30 listopada). *Ukraine police disperse EU-deal protesters*. Pobrane z: <http://www.bbc.com/news/world-europe-25164990> [dostęp 6.03.2014].
- Centre for judicial studies – International foundation. (2012). *Monitoring of judicial independence in Ukraine*. Pobrane z: http://www.judges.org.ua/eng/Mon_e.htm [dostęp 6.03.2014].
- Chornokondratenko, M. (2013, 25 września). *Ukraina: problemy z przejrzystością mediów*, EJO: European Journalism Observatory. Pobrane z: <http://pl.ejo-online.eu/2804/wolnosc-prasy-2/ukraina-problemy-z-przejrzystoscia-mediow> [dostęp 6.03.2014].
- Cichosz, M. (2006). Transformacja demokratyczna – przyczyny, przebieg i efekt procesu. W: A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Euronews. (2013, 29 listopada). *Ukraine fails to sign landmark deal at EU summit*. Pobrane z: <http://www.euronews.com/2013/11/29/ukraine-fails-to-sign-landmark-deal-at-eu-summit/> [dostęp 6.03.2014].
- Howard, M. M., Roessler P. H. (2006). Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, 50(2).
- Jaroszewicz, M., Matuszak, S., Olszański, T. A. (2011). *Proces i aresztowanie Julii Tymoszenko*, Warszawa: OSW. Pobrane z: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-08-10/proces-i-aresztowanie-julii-tymoszenko>, [dostęp 6.03.2014].
- Kolodii, A. (2010). Trajektoria demokratycznego przejścia na Ukrainie. W: A. Antoszewski, A. Kolodii, K. Kowalczyk (red.), *Transformacja w Polsce i na Ukrainie: wybrane aspekty*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.

- Kolodii, A., Pawlenko, R. (2010). Ewolucja relacji między władzą wykonawczą a ustawodawczą Ukrainy. W: A. Antoszewski, A. Kolodii, K. Kowalczyk (red.), *Transformacja w Polsce i na Ukrainie: wybrane aspekty*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Konstytucja Ukrainy. (1996, 28 czerwca) *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej 28 czerwca 1996 roku wraz z późniejszymi poprawkami*. Pobrane z: <http://www.president.gov.ua/en/content/constitution.html> [dostęp 6.03.2014].
- Kyiv Post. (2010a, 2 marca). *Update: Lytvyn says Ukraine's ruling coalition collapses*. Pobrane z: <http://www.kyivpost.com/content/politics/update-lytvyn-says-ukraines-ruling-coalition-colla-60793.html> [dostęp 6.03.2014].
- Kyiv Post. (2010b, 3 marca). *Ukraine parliament votes out Tymoshenko's government*. Pobrane z: <http://www.kyivpost.com/content/ukraine/ukraine-parliament-votes-out-tymoshenkos-governmen-60896.html> [dostęp 6.03.2014].
- Kyiv Post. (2010c, 11 marca). *BYT claims to block cards of lawmakers-absentees*. Pobrane z: <http://www.kyivpost.com/content/politics/byt-claims-to-block-cards-of-lawmakers-absentees-61446.html> [dostęp 6.03.2014].
- Kyiv Post. (2010d, 11 marca). *Update: Ukrainian parliament creates new coalition*. Pobrane z: <http://www.kyivpost.com/content/politics/update-ukrainian-parliament-creates-new-coalition-61450.html> [dostęp 6.03.2014].
- Kyiv Post (2010e, 29 marca). *Tymoshenko: Yanukovych entourage aims at recognizing legitimacy of coalition before president's trip to U.S.*. Pobrane z <http://www.kyivpost.com/content/politics/tymoshenko-yanukovych-entourage-aims-at-recognizing-62746.html> [dostęp 6.03.2014].
- Kyiv Post. (2012, 28 grudnia). *Symonenko: Communist Party had no agreements to support Azarov's candidacy for premiership*. Pobrane z: <http://www.kyivpost.com/content/politics/symonenko-communist-party-had-no-agreements-to-support-azarovs-candidacy-for-preiership-318254.html> [dostęp 6.03.2014].
- Levitsky, S., Way, L. A. (2002). Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 2.
- Levitsky, S., Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matuszak, S., Olszański, T. A. (2011). *Wyrok na Julię Tymoszenko*, Warszawa: OSW. Pobrane z: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-10-12/wyrok-na-julie-tymoszenko> [dostęp 6.03.2014].
- Olszański, T. A. (2010a). *Sąd Konstytucyjny przywraca system prezydencki na Ukrainie*. Warszawa: OSW. Pobrane z: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-10-06/sad-konstytucyjny-przywraca-system-prezydencki-na-ukrainie> [dostęp 6.03.2014].
- Olszański, T. A. (2010b). *Wybory samorządowe na Ukrainie – ostatni etap przejmowania władzy przez Partię Regionów*. Warszawa: OSW. Pobrane z: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-11-04/wybory-samorzadowe-na-ukrainie-ostatni-etap-przejmowania-wladzy-przez> [dostęp 6.03.2014].

- Olszański, T. A. (2012). *Po wyborach parlamentarnych na Ukrainie: trudne zwycięstwo Partii Regionów*. Warszawa: OSW. Pobrane z: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-11-07/po-wyborach-parlamentarnych-na-ukrainie-trudne-zwyciestwo-partii> [dostęp 6.03.2014].
- Olszański, T. A., Konończuk, W. (2013). *Kryzys polityczny na Ukrainie*. Warszawa: OSW. Pobrane z: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-12-04/kryzys-polityczny-na-ukrainie> [dostęp 6.03.2014].
- Olszański, T. A., Konończuk, W. (2014). *Eskalacja sytuacji w Kijowie*. Warszawa: OSW. Pobrane z: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-22/eskalacja-sytuacji-w-kijowie> [dostęp 6.03.2014].
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (2010a, 18 stycznia). *Statement of Preliminary Findings and Conclusions: Ukraine – Presidential Election*. International Elections Observatory Mission. Pobrane z: <http://www.osce.org/odihr/elections/41155> [dostęp 6.03.2014].
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (2010b, 8 lutego). *Statement of Preliminary Findings and Conclusions: Ukraine – Presidential Election, Second Round 7 February 2010*, International Elections Observatory Mission. Pobrane z: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/41460> [dostęp 6.03.2014].
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (2012, 29 listopada). *Statement of Preliminary Findings and Conclusions: Ukraine – Parliamentary Elections*. International Election Observation. Pobrane z: <http://www.osce.org/odihr/96675> [dostęp 6.03.2014].
- Piechal, T. (2013a, 5 kwietnia). *Kozły na życzenie*. Pobrane z: <http://www.new.org.pl/1247.post.html> [dostęp 6.03.2014].
- Piechal, T. (2013b, 11 listopada). *Razem, a jednak osobno*. Pobrane z: <http://www.new.org.pl/1488.post.html> [dostęp 6.03.2014].
- Reuters. (2012, 13 grudnia). *Ukraine parliament approves Azarov as prime minister*. Pobrane z: <http://www.reuters.com/article/2012/12/13/ukraine-pm-idUSL5E8ND8QN20121213> [dostęp 6.03.2014].
- Snyder, R. (2006). Beyond Electoral Authoritarianism: The Spectrum of Nondemocratic Regimes. W: A. Schedler (red.), *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers.
- Sushko, O., Prystayko, O. (2013). Ukraine. W: *Nations in Transit 2013: Authoritarian Aggression and the Pressures of Austerity*, Waszyngton: Freedom House. Pobrane z: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/NIT13_Ukraine_1stProof.pdf [dostęp 28.02.2014].
- Tiede, W., Rennalls, O. (2012). Recent Developments in the Ukrainian Judicial System and the Impact of International and European Law. *East European Politics & Societies*, 1.
- Transparency International. (2014). *Global corruption barometer 2013: Ukraine*. Pobrane z: <http://www.transparency.org/gcb2013/country/?country=ukraine> [dostęp 6.03.2014].